

UDC 929:94(545:549)

HISTORICAL PORTRAIT: SIR SIKANDAR HAYAT KHAN (1892–1942) *(To the 130-th Anniversary of His Birth)*

Olena Bordilovska

DSc (Politics)

Embassy of Ukraine in the Islamic Republic of Pakistan

F- 7/3, House 4, Str. 5, Islamabad, Pakistan

olbord@ukr.net

This paper is dedicated to one of the prominent leaders and state-men of British India – Sir Sikandar Hayat Khan (1892–1952), who’s name, unfortunately, is now almost forgotten. Meanwhile, in the history of Indian subcontinent before Partition 1947 he played an extremely important role. Ironically, he also made a huge impact on creating Pakistan – the independent state of Indian Muslims, while, in fact, he never planned it. The main purpose of the paper is to evaluate his dedication to the Motherland and his struggle for independence. S. H. Khan got a special gratitude from the people of Punjab for his tremendous efforts to ensure the progress of the province and to avoid any kind of communal outrage. Still, he became one of the authors of Lahore Declaration – the Program document issued by All-India Muslim League in March 23, 1940, focused on the creation of the separate state for Muslims of Indian subcontinent. Until now, there is a kind of conspiracy – why he has changed his position and allowed Muslim League to make a plan for Partition of India. The author tries to understand his motives.

Keywords: Sikandar Hayat Khan, Punjab, Lahore declaration, All-India Muslim League, British India, struggle for the independence, Pakistan

ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ: СЕР СІКАНДАР ХАЯТ ХАН (1892–1942) *(До 130-ї річниці від дня народження)*

О. А. Борділовська

23 березня Пакистан святкував 92-гу річницю ухвалення Лахорської декларації – програмного документа, який започаткував процес створення окремої держави для мусульман Південної Азії. Військовий парад, святкові феєрверки, привітання і промови, статті в усіх провідних виданнях, у яких лунали подяки батькові-засновнику нації Мухаммеду Алі Джинні. “Якщо ми можемо вільно дихати у своїй країні сьогодні, то маємо бути вдячними тим, хто пожертвував своїм життям для цього. У цей історичний день уся нація має пригадати слова великого лідера, у яких він окреслив наше майбутнє” [цит. за: Basit 2022]. І жодного слова про людину, яка була спів-автором Лахорської декларації і без особистої підтримки якої М. А. Джинна ніколи б не мав такої популярності серед населення північно-західних територій тогочасної Британської Індії. Йдеться про Сікандара Хаята Хана – видатного політичного діяча та соціального реформатора, головного міністра однієї з найбільших індійських

© 2022 O. Bordilovska; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

провінцій – Панджабу. Проте саме Джина, а не С. Х. Хан, здобув усю славу, адже останній помер за загадкових обставин у 1942 році, тобто не дожив до проголошення незалежної Ісламської Республіки Пакистан 5 років. Як часто буває, той, хто доклав стільки зусиль до втілення важливих проєктів і мрій, не залишається в історії, тому що просто не дожив до перемоги.

Якщо вже в самому Пакистані мало хто пам'ятає про нього, годі казати, що в Україні ця постать залишається невідомою, а про його діяльність фактично немає свідчень. Тоді як насправді в історії Індійського субконтиненту Сікандар Хаят Хан відіграв не просто значну, а вирішальну роль, тому заслуговує на те, щоб про нього знали.

Сікандар Хаят Хан народився 5 червня 1892 року в Мултани, у Південному Панджабі, його родина походила з відомого мусульманського клану землевласників Чіма, а саме з племені *хаттар*. Батько його, наваб (правитель) невеличкої місцевості Вах, що розташована на відстані 30 км від сучасного Ісламабада, Мухаммад Хаят Хан перебував на службі в британській адміністрації, брав участь у Першій світовій війні. Він мав дуже теплі стосунки з відомим реформатором Саїдом Ахмадом Ханом і, очевидно, перебував під впливом його ідей.

Деякі слова про Саїда Ахмада Хана (1817–1898) – індійського мусульманського соціального діяча, філософа, журналіста, публіциста часів Британської Індії. У мусульманському середовищі Південної Азії немає іншої людини такого рівня, яка б доклала стільки зусиль для розвитку мусульманської спільноти та формування її самосвідомості. Йдеться передусім про заснування перших періодичних видань та організацію навчальних закладів, оскільки мусульмани Індостану залишалися найменш освіченою частиною населення (на превеликий жаль, у сучасній Індії така ситуація зберігається). Також сер С. А. Хан першим почав працювати над модернізацією мусульманської спільноти, сприйняттям прогресу західної цивілізації. Він намагався поєднати новітню наукову думку з ісламом, зробив наукове дослідження паралелей у Біблії та Корані шляхом надання коментарів до Біблії. Паралельно займався питаннями суспільно-політичних реформ у Північній Індії, намагаючись забезпечити прогрес передусім мусульманської спільноти. Зрештою, саме він стояв біля теоретичних витоків ідеї Пакистану – “землі чистих”: ще у 80–90-х рр. XIX століття спробував довести, що в індійському соціумі існує окрема велика мусульманська спільнота, духовні настанови якої різняться від настанов індуїстської більшості. Він чи не вперше порушив питання про необхідність зростання політичної самосвідомості мусульман у нову епоху, адже, за його словами, “на новому політичному марші індуїсти мають більше батальйонів” [Борділовська 2018, 84].

Отже, С. А. Хан не просто мріяв про консолідацію мусульманської спільноти субконтиненту – він намагався забезпечити нові можливості її розвитку та прогресу. Водночас він виступав за співпрацю з британцями, сподіваючись на допомогу в розбудові освітніх можливостей для мусульман від Британської компанії, на службі в якій він провів більшу частину свого життя. У 1870 році сер Саїд створив комітет сприяння навчанню серед мусульман, 1871–1897 рр. видавав журнал “Виховання моралі”, через який пропагував свої ідеї. У 1875 році став ініціатором створення Мусульманського англо-східного коледжу в м. Алігарсі, який згодом перетворився на один із провідних вищих навчальних закладів Індії, що працює й донині, – Алігарський університет [Pirzada 2020].

У 1886 році за ініціативою сера Саїда в масштабах усієї Індії було організовано мусульманську освітню конференцію в м. Алігарсі, який наприкінці XIX сторіччя перетворився на справжній форпост мусульманської єдності. Решту свого життя, після відставки, С. А. Хан присвятив розбудові коледжу та університету, оскільки вірив, що тільки освіта може по-справжньому змінити життя людей.

Під впливом ідей цієї видатної людини перебував батько Сікандара, який відправив сина вчитися саме до коледжу в Алігарсі, а потім ненадовго – до Лондона, куди тоді намагалася потрапити на навчання вся індійська еліта. Наваб прагнув змінити життя в рідному Панджабі, його справу продовжив Сікандар, який рано зацікавився політикою та суспільними реформами. Проте шлях його до служіння народу малої батьківщини був складний: як і його батько, він служив британській владі, зокрема був одним з перших офіцерів Панджабу, які зголосилися брати участь у Першій світовій війні, а також брав участь у Третій афганській війні і навіть був декілька разів нагороджений за сміливість урядом Британської Індії. Лише після таких суворих випробувань Сікандар долучився до діяльності на благо рідного Панджабу. Від 1920 р. він задіяний у роботі кількох провідних компаній – *Wah Tea Estate, The Amritsar Kasur Railway company, The People's Bank of Northern India, The Punjab Sugar Corporation, The Wah Stone and Lime Company*. У 1921 р. його вперше обирають до представницьких органів Панджабу, відтоді розпочинається його політична кар'єра. За свою відданість і лояльність Британській імперії в 1933 році він був удостоєний лицарського звання, відтоді до нього офіційно зверталися “сер Сікандар Хаят Хан” [Sheehan 2019].

С. Х. Хан став активним діячем Юніоністської партії Панджабу, яка з'явилася на політичній сцені 1923 р. і досить швидко зарекомендувала себе як керівна партія британського Панджабу. Її головними архітекторами були сер Фазл-і-Хусейн, Чаудгарі Лал Чанд і сер Чхоту Рам. Коли ця національна (панджабська) партія була заснована, вона спочатку мала на меті лише захист інтересів еліти, багатих землевласників та торговців, проте згодом її керівництво також стало приділяти більше уваги інтересам нижчих верств населення, адже вони були її базовою силою в переважно сільському регіоні [Awan 2020]. Сама назва цієї політичної сили свідчить про бажання об'єднати різні верстви панджабського населення: до її лав увійшли представники трьох основних релігійних спільнот Панджабу – мусульмани, індуси та сикхи, передусім – багаті землевласники та фермери (Панджаб – споконвічна житниця Індостану). Партія не вийшла за межі регіональної політичної сили, а після смерті С. Х. Хана в 1942 році взагалі втратила вплив, оскільки більше не мала такого принципового та харизматичного лідера. А в 1936 р., коли Сікандар очолив партію після смерті її лідера Фазл-і-Хусейна, він забезпечив її успіх на виборах 1937 р. (волевиявлення на Індійському субконтиненті стало можливим після ухвалення британською адміністрацією в 1935 році нового закону про управління), випередивши представників Всеіндійської мусульманської ліги (ВМЛ). Його партія здобула 120 зі 175 місць у Панджабській асамблеї. Після такої переконливої перемоги на виборах він був призначений головним міністром уряду Панджабу від коаліції трьох політичних сил – Юніоністської партії, Індійського національного конгресу (ІНК) та Сикхської Акалі Дал [Abid Q. and Abid M. 2008, 88].

Отже, С. Х. Хан перетворив Юніоністську партію на реальний механізм захисту інтересів своєї рідної провінції. Водночас його перемога спричинила величезне незадоволення з боку провідних політичних партій Британської Індії – Мусульманської ліги та Індійського національного конгресу. М. А. Джинна назвав Сікандара “створінням британців”, так само відверто цькував його і Дж. Неру, який намагався зробити життя С. Х. Хана нестерпним і прагнув замінити “прислугу британців” на “справжнього” міністра (від ІНК) [Abid Q. and Abid M. 2008, 89–90].

Така боротьба є цілком природною з огляду на виняткове значення Панджабу в історії та політиці Британської Індії, це добре розуміли як у британській адміністрації, так і в штабах провідних партій.

У 1937 році сталася ще одна визначна для подальшої долі Британської Індії подія: був підписаний так званий Пакт Сікандара – Джинни, згідно з яким Юніоністська

партія Панджабу (її мусульманський складник) вливалася до лав Мусульманської ліги. Зроблено це було передусім з метою консолідації політичного руху мусульман Північної Індії, боротьби за їхні інтереси і права. Можливо, дався взнаки й тиск на юніоністів з боку ІНК, який все ще сподівався посилити свій вплив у найважливішій для майбутнього Індії провінції. Результатом цього єднання стало посилення ролі Мухаммада Алі Джинни та Мусульманської ліги, головою якої він уже був на той момент. І згодом саме вливання Юніоністської партії до МЛ забезпечило підтримку руху на створення Пакистану серед мешканців Панджабу.

Ця підтримка була вирішальною, оскільки боротьба за виокремлення мусульманських провінцій Британської Індії вступала в завершальну фазу. Створення Пакистану на основі “теорії двох націй” потребувало реальних сил і чіткого плану. Ця концепція, запропонована ще на початку 1930-х років серед студентів-емігрантів з Індії у Британії, базувалася на тому, що саме релігія є визначальною ознакою для виокремлення двох великих спільнот на Індостані – індусів і мусульман. За умов індуської більшості лідери мусульман боялися розчинення і підкорення індусами, тож бачили можливість подальшого прогресу мусульман лише в окремій державі, побудованій на цінностях ісламу та культурних традиціях мусульман [Борділовська 2018, 84]. Для реалізації такої ідеї партії Мусульманська ліга не вистачало підтримки, і забезпечити її можна було лише через “збирання сил” у Панджабі – великій за чисельністю населення провінції Індії, де мусульмани становили більшість. Сам М. А. Джинна неодноразово наголошував на тому, що майбутній Пакистан – це насамперед Панджаб.

Схоже на те, що Сікандар був людиною компромісів і передусім намагався врахувати інтереси різних верств населення Панджабу. Чому він погодився на пропозицію Джинни і посилив Мусульманську лігу? Бо бачив у цьому протидію монополії Індійського національного конгресу – найбільшої політичної сили тогочасної Індії. У момент підписання Пакту Сікандара – Джинни він вважав за потрібне посилити позицію Мусульманської ліги, але тоді ще не йшлося про можливий поділ Британської Індії, і тим більше – поділ його рідного Панджабу, патріотом якого він залишався до самої смерті. Мова йшла про автономію для регіонів, де проживали переважно мусульмани, і такий варіант видавався привабливим серу Сікандару. З позиції сучасного політичного стану в Південній Азії рішення про підписання Пакту видається доволі контроверсійним, проте реалії 1937 року були зовсім іншими.

З початком II світової війни С. Х. Хан підтримав британську адміністрацію і виступив проти оголошеного М. Ганді та іншими лідерами ІНК руху “Залиште Індію”, оскільки до останнього моменту вважав співпрацю з британцями більш продуктивним шляхом. Тут розпочинається чергова контроверсійна історія: С. Х. Хан був справжнім патріотом і завжди прагнув незалежності Індії; з другого боку, він був апологетом співробітництва з колоніальною владою, яка обіцяла Індії цю незалежність надати. Така неоднозначність у політичних поглядах викликала багато критики з боку ІНК та інших визвольних рухів, лунали навіть звинувачення у зраді через співпрацю з британцями. Проте С. Х. Хан насправді сподівався на політичну співпрацю з владою і поступове здобуття незалежності мирним шляхом. Чи вплинули на його політичні погляди багаторічна служба в британській адміністрації та армії, а також особисте знайомство з видатними британцями того часу? Звичайно. Згадаймо хоча б факт його спільної служби з В. Черчиллем під час Третьої Афганської війни – останній дуже схвально відгукувався про С. Х. Хана. “Як будь-яка велика людина, сер Сікандар не був позбавлений суперечностей... Як людина принципів, прагматичний та збалансований філософ та управлінець, він намагався просувати свою збалансовану позицію навіть тоді, коли вона не була популярною”, – вважає дослідниця його біографії Ж. Зейно [Zaino 2018].

Наступна надзвичайно цікава і повна суперечностей сторінка в біографії С. Х. Хана пов'язана безпосередньо з Лахорською декларацією – документом, ухваленим на сесії МЛ 23 березня 1940 року як план створення держави мусульман Індостану, хоча слова “Пакистан” у цьому документі немає. Сесія розпочала свою роботу 22 березня в історичному місці – парку Мінто напроти входу до величної мечеті Падишахів та Лахорського форту (тепер на честь цієї події там височіє “Башта Пакистану”). У її роботі взяли участь близько 100 тисяч делегатів. У перший день до них звернувся з двогодинною промовою лідер партії М. А. Джинна, суть якої зводилася до того, що “індуси та мусульмани належать до двох різних релігійно-філософських систем, соціальних та літературних традицій, які мають різні історичні джерела натхнення”. У такий спосіб він підвів своїх прихильників до думки, що співіснування таких різних спільнот, з яких одна є більшістю, а друга меншиною, призведе лише до подальшого дистанціювання, а згодом і проблем, аж до руйнації державного устрою. Наступного дня була ухвалена історична резолюція, яка затвердила рух до створення окремої держави на Індостані, де мусульмани стануть більшістю, а не меншиною. Пункт 3 цієї резолюції чітко зазначав, що “жоден конституційний план не може бути прийнятним для мусульман, якщо він не враховуватиме базовий принцип, а саме виокремлення як автономних та суверенних географічних регіонів Північно-Західної та Східної Індії, на територіях яких більшість становить мусульманське населення” [Lahore Declaration 1940].

Автором значної частини тексту декларації був саме С. Х. Хан, але інтрига полягає в тому, що він зовсім не планував повне відокремлення мусульманських провінцій від Індії. Вперше свою схему майбутнього політичного устрою незалежної Індії він запропонував у жовтні 1937 року, під час сесії МЛ в Лакхнау. Йшлося про створення федеративної держави з послабленим центром та посиленими правами окремих адміністративних одиниць. Сер Сікандар просив не оприлюднювати своє авторство, оскільки вважав, що висока офіційна посада, яку він уже обіймав, може знов опинитися під ударом [Malik 2001, 2]. Очевидно, що тоді не йшлося про відокремлення Пакистану, а для С. Х. Хана принциповішим питанням було збереження цілісності Панджабу, яким він керував. Більшість впливових діячів Панджабу підтримали його пропозицію та ідею Індійської федерації [Malik 2001, 163]. Вже в 1939 році спеціальний комітет Мусульманської ліги під керівництвом М. А. Джинни розпочав роботу над варіантом політичного майбутнього Індії, яке б влаштувало мусульманське населення. Тоді ж уперше був запропонований план створення незалежної “держави чистих”, який, очевидно, не збігався з проектом сера Сікандара. Його план був розглянутий разом з іншими на засіданні МЛ у березні, напередодні історичного ухвалення Лахорської резолюції, він дістав назву “схема Сікандара”.

У своїх пропозиціях, які були із самого початку включені до тексту Лахорської декларації, сер Сікандар накреслив таке бачення: Індія має бути федерацією 11 окремих адміністративних одиниць на базі релігійно-етнічного принципу – 7 з більшістю індіїстського населення, 4 – мусульманського. Однією з таких 4 частин мав стати його рідний Панджаб. Відносини між провінціями та усі спільні справи мав здійснювати центр, до якого увійшли б представники усіх зон (провінцій), а принципові рішення мали б ухвалюватися консенсусом [Золотарева 2014, 55]. Незважаючи на певну нечіткість цього плану, очевидно є принципова позиція сера Сікандара щодо збереження цілісності Індії. Пізніше він декілька разів повертався до своєї пропозиції, намагаючись поєднати ідеї федеративного центру з існуванням “суверенних складників”.

Що тоді могло вплинути на зміну його позиції та отримання згоди на поділ Індії, про що вперше було оголошено саме в Лахорській декларації? Чому фінальний текст цього документа вже не містить “схеми Сікандара” про 11 провінцій Індії? І нарешті, чому людина, яка завжди була проти загострення комуналістських питань

і шукала компромісів між різними релігійними спільнотами, стала союзником М. А. Джинни, який зробив основою “теорії двох націй на Індостані” саме релігійний чинник? Чи, можливо, це був черговий компроміс, адже частина його плану таки вписана в текст Лахорської декларації?

Звичайно, ми ніколи не зможемо зрозуміти усіх причин такого його рішення, але одна з них нам відома: йдеться про обіцянку Джинни, що до нової держави мусульман Південної Азії увійде вся територія Панджабу. Для сера Сікандара це було найголовніше – він прагнув зберегти цілісною “свою” провінцію, а оскільки “ідея Пакистану” від самого початку виникнення в середині 1930-х рр. справді передбачала входження усього Панджабу (літера “П” в абrevіатурі), то й повірити тоді в такий результат було нескладно. Навряд чи хтось міг у березні 1940 року передбачити, що в червні 1947-го буде накреслений так званий “План Маунтбеттена”, за яким найбільші провінції Британської Індії – Панджаб і Бенгалія також будуть розділені за релігійним принципом [Борділовська 2018, 83].

Схоже на те, що сер Сікандар був просто поставлений перед фактом: після дискусій напередодні ухвалення документа, 21–22 березня 1940 року, Джинна одноосібно ухвалив рішення замінити “схему Сікандара”, про що останній дізнався вже під час оголошення Лахорської декларації 23 березня [Malik 2001, 138].

Очевидно також, що Джинні вдалося переконати С. Х. Хана в тому, що населення Панджабу буде щасливішим у новоствореній державі мусульман, оскільки саме мусульмани значно переважали тут. Щодо меншин – як індусів, так і сикхів, – то їм гарантувалися усі права – як політичне представництво, так і відправлення усіх релігійних обрядів, і тут Джинна дотримав обіцянки – на початку свого існування Пакистан був доволі толерантною державою, а в його першому уряді були представники усіх конфесій.

Отже, С. Х. Хан підтримав (чи був змушений підтримати) М. А. Джинну та його план реалізації “ідеї Пакистану”, Юніоністська партія фактично влилася до лав МЛ, і все це мало визначальний вплив на подальші історичні події. “Треба брати до уваги, що партія (Юніоністська) прийшла до влади в провінції (Панджаб), яка завжди була найважливішою не лише для британської колоніальної влади, а й для запиту на створення Пакистану. Логічно припустити, що мрія про Пакистан ніколи б не здійснилася без участі Панджабу – його населення і політичних партій” [Awan 2020, 69].

Таке рішення сера Сікандара абсолютно не сподобалося сикхській спільноті, яка завжди була впливовою меншиною панджабського населення, брала активну участь в економічному житті провінції. Політичний лідер сикхської громади Тара Сінгх, голова партії Акалі Дал, одразу після проведення історичної сесії МЛ 22–23 березня в Лахорі висловив своє обурення рішенням, яке, на його думку, не враховувало зовсім інтереси його громади: “Якщо мусульмани не можуть довіряти індійській більшості, то вони також можуть припустити, що сикхи не можуть довіряти мусульманській більшості...” Джинна мав свою відповідь на такі питання сикхів: “Очевидно, що в об’єднаній Індії вони (сикхи) були б ніким, тоді як на мусульманській батьківщині, створеній у західній зоні, сикхи... відігравали б ефективну та впливову роль” [цит. за: Золотарева 2014, 53–54].

Не маючи довіри до таких заяв, лідери партії Акалі Дал навіть запропонували власний проєкт – “Теорію трьох націй”, відокремлення від мусульманського Панджабу регіонів, де компактно проживали сикхи. Проте ані конкретного бачення, ані інструментів для його реалізації сикхська громада не мала і стала заручницею індійсько-мусульманського протистояння. Забігаючи наперед, зазначимо, що в поділі Індії 1947 р. сикхи були стороною, яка найбільше від нього постраждала, а більшість сикхської громади все ж таки обрала собі за батьківщину Індію, а не Пакистан.

Чи був сер Сікандар ідеалістом, який вірив у мирну співпрацю мусульман та сикхів у рідному Панджабі? Очевидно, так, оскільки за часів його каденції головного міністра провінції він зміг забезпечити таку кооперацію, оскільки бізнес-інтереси сикхів та мусульман були щільно пов'язані, заради успішного економічного співробітництва вони ніколи не апелювали до релігійного протистояння – його просто не було до 1947 року. Проте у своєму проєкті майбутнього Індії 1939 року сер Сікандар визнавав право сикхів на виокремлення, так само як інших релігійних меншин, хоча й не надав пояснень щодо інструментів реалізації такого права. Водночас він ставив собі за основну мету забезпечити мир та уникнути протистоянь через релігійну належність.

Здається, що у своєму бажанні досягти компромісів сер Сікандар запропонував одну з найкращих схем політичного майбутнього Індії, до якої навіть М. Ганді поставився схвально: він назвав “схему Сікандара” єдиною конструктивною пропозицією від імені мусульман, оскільки вона враховувала інтереси усіх найбільших громад Індії та не порушувала принципу цілісності держави. Насправді, на той момент не тільки М. Ганді, а й Сікандар Хаят Хан ще вірили в можливість збереження єдиної Індії та гарантій прав різних релігійних спільнот. Чого не можна сказати про керівництво МЛ, тож і не дивно, що на С. Х. Хана обрушився гнів активістів Мусульманської ліги, які організували просто цькування політичного діяча, коли перед робочими засіданнями МЛ проводилися стихійні демонстрації під гаслом “Сікандармурдабад!” (Смерть Сікандару!). Відомий історик та автор біографії М. А. Джинни С. Волперт зазначав щодо цього: “Хто б не організував цей хор, він добре попрацював!” [цит. за: Sheehan 2019].

Недовіра до С. Х. Хана і критика його поглядів постійно зростали, вони набрали нових обертів після того, як Німеччина влітку 1940 року здобула низку воєнних перемог, що поставило уряд Великої Британії у вкрай складне становище. І Мусульманська ліга, і Конгрес намагалися скористатися такою ситуацією і посилили вимоги щодо надання країні незалежності. Натомість С. Х. Хан і надалі закликав до співпраці з колоніальним урядом та більш поступового шляху до незалежності. Звичайно, він миттєво дістав звинувачення у зраді від представників різних політичних сил. Таке неоднозначне ставлення (позитивна оцінка його діяльності на посаді головного міністра Панджабу та осуд нечіткої позиції щодо поділу Індії) тривало й надалі, до самої смерті сера Сікандара.

І смерть його теж настала за доволі загадкових обставин, які так ніколи й не були з'ясовані (авторці про це повідомила онука сера Сікандара – Нагін Хаят). Енергійний, успішний, доволі молодий (50 років) головний міністр Панджабу помер у найщасливіший для нього день: одразу після Різдва 1942 р. в його палаці в Лахорі проходили урочистості на честь весілля двох його синів – Шауката та Азмата і доньки Тайри, гості були запрошені з усієї Індії, головний міністр Панджабу навіть організував спеціальні потяги з Делі до Лахора. Його сини щойно повернулися з фронтів Другої світової, він мав усі права пишатися ними та з надією дивитися в майбутнє, адже боротьба за незалежність Індії добігала історичного кінця. Вже майже опівночі 26 грудня втомлений сер Сікандар піднявся до своєї спальні, а що трапилося потім – достеменно невідомо: за деякий час його дружина леді Сікандар знайшла його вже бездиханим. Родина кинулася кликати на допомогу лікарів, але було надто пізно. У розквіті сил, повний надій та планів на майбутнє, сер Сікандар залишив цей світ [Zaino 2018].

Наступного дня усі газети Британської Індії вийшли з повідомленнями про страшну новину. Сер В. Черчилль, бойовий товариш С. Х. Хана, який востаннє бачився з ним під час битви під Каїром, особисто висловив співчуття його родині, уряду Панджабу та усій Індії: “Мої щирі співчуття у зв'язку з передчасною смертю вашого мудрого та доблесного лідера, бравого солдата та справжнього державного

діяча, який мав широке бачення: був лояльним до своєї провінції, до Індії та до загального розуміння Свободи” [цит. за: Zaino 2018]. Зауважимо – жодного слова про Пакистан, якого, найімовірніше, і не було б, якби не сер Сікандар. І з кожним роком після його смерті згадки про видатного панджабця ставали дедалі меншими, для багатьох він був майже зрадником (для індусів і сикхів зокрема), оскільки став причетний до поділу Індії та й просто, як вже згадувалося, не дожив до здобуття незалежності в 1947 році.

Єдина данина серу Сікандару від співвітчизників полягає в тому, що його прах упокоєний 27 грудня 1942 р. навпроти входу до величної мечеті Падишахів у Лахорському форті – на цьому наполягли мешканці Панджабу (родина планувала поховати його в сімейному маєтку Вах). Він спочиває поруч з іншою видатною людиною – Мухаммадом Ікбалом, поетом і філософом, який вперше заговорив про створення окремої адміністративної одиниці для мусульман Індійського субконтиненту. Так само як сер Сікандар, він не був спочатку прихильником створення окремої держави, але згодом дійшов висновку, що в межах спільної країни мусульмани залишатимуться меншиною, яка зазнаватиме утисків і принижень від індуїстської більшості. Принаймні тут історична справедливість перемогла: дві справді величні постаті, дві людини, без ідей та дій яких Пакистан не був би можливий, знайшли вічний спокій у місці, до якого щодня приходять пакистанці та іноземні туристи. Лахор залишається культурним центром Пакистану, його історичні пам’ятки несуть особливий зміст, а політичні діячі та бізнесмени з Панджабу продовжують відігравати провідну роль у розвитку Ісламської Республіки Пакистан.

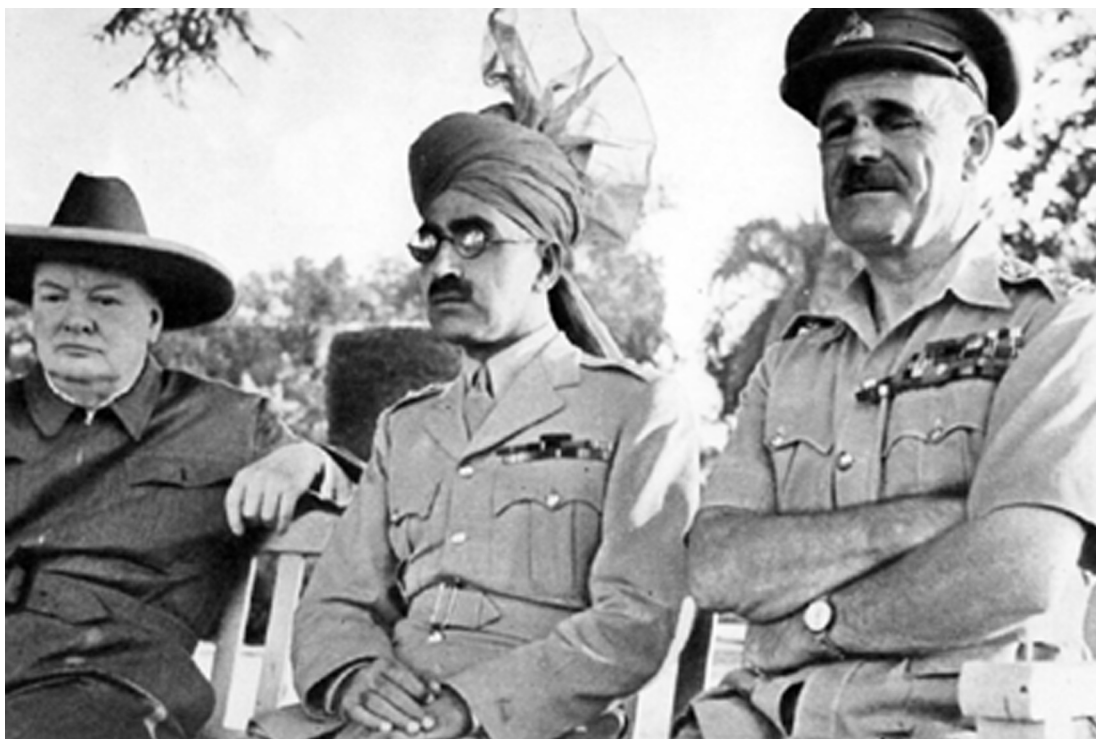
ІЛЮСТРАЦІЇ

Іл. 1. Сер Сікандар Хаят Хан – головний міністр Панджабу

Іл. 2. Історичне засідання Мусульманської ліги в Лахорі, березень 1940 р.
У центрі – М. А. Джинна, ліворуч від нього С. Х. Хан (тримає на руках дитину)

Іл. 3. Сер В. Черчилль, сер С. Х. Хан та польовий маршал лорд А. Вейвел
(майбутній віцекороль Британської Індії)

Іл. 4. Могила С. Х. Хана в Лахорському форті

ЛІТЕРАТУРА

- Борділовська О. А. **Індія та Пакистан: інтелектуальна історія розлучення**. Київ, 2018.
- Золотарева А. А. Лахорская резолюция 1940 г. и сикхи Пенджаба // **Via in tempore. Історія. Політологія**. Вып. 29, № 1 (172). 2014.
- Abid Q. and Abid M. Unionist – Muslim League Relations and the Punjab Administration // **Journal of the Research Society of Pakistan**. Vol. 45, No. 2. 2008.
- Awan M. A. Rise and Fall of the Unionist Party in the British Punjab (1923–47): A Theoretical Study // **Journal of the Punjab University Historical Society**. Vol. 33, Issue 1. 2020.
- Basit Ali. Thank you Jinnah // **Daily Islamabad Post**. March 22, 2022. URL: <https://islamabadpost.com.pk/thank-you-jinnah/> (дата звернення: 28.03.2022).
- Lahore Declaration 1940 // **HistoryPak**. URL: <https://historypak.com/lahore-resolution-1940/> (дата звернення: 20.03.2022).
- Malik M. A. **The Making of the Pakistan Resolution**. Oxford University Press, 2001.
- Pirzada Sharf-e-Alam. Ad-Savvy Reformer // **South Asia**. October 2020. URL: <http://www.southasia.com.pk/2020/10/02/ad-savvy-reformer/> (дата звернення: 20.03.2022).
- Sheehan Jeanne M. Pakistan's Forgotten Founders: A Case Study Of Sikander Hyat-Khan // **South Asia Research**. Vol. 39, Issue 1. 2019. DOI: <https://doi.org/10.1177/0262728018816408>
- Zaino Jeanne. The Five Rivers' Famous son // **The Friday Times**. January 5–11, 2018. URL: <https://www.thefridaytimes.com/2018/01/05/the-five-rivers-famous-son/> (дата звернення: 20.03.2022).

REFERENCES

- Bordilovs'ka O. A. (2018), *Indiya ta Pakystan: intelektual'na istoriya rozluchennya*, A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies. (In Ukrainian).
- Zolotareva A. A. (2014), "Lakhorskaya rezolyutsiya 1940 g. i sikkhi Pandzhaba", *Via in tempore. Istoriya. Politologiya*, Vol. 29, No. 1 (172), pp. 52–58. (In Russian).
- Abid Q. and Abid M. (2008), "Unionist – Muslim League Relations and the Punjab Administration", *Journal of the Research Society of Pakistan*, Vol. 45, No. 2, pp. 83–114.

Awan M. A. (2020), “Rise and Fall of the Unionist Party in the British Punjab (1923–47): A Theoretical Study”, *Journal of the Punjab University Historical Society*, Vol. 33, Issue 1, pp. 49–70.

Basit Ali (2022), “Thank you Jinnah”, *Daily Islamabad Post*, March 22, available at: <https://islamabadpost.com.pk/thank-you-jinnah/> (accessed March 20, 2022).

“Lahore Declaration 1940”, in *HistoryPak*, available at: <https://historypak.com/lahore-resolution-1940/> (accessed March 20, 2022).

Malik M. A. (2001), *The Making of the Pakistan Resolution*, Oxford University Press.

Pirzada Sharf-e-Alam (2020), “Ad-Savvy Reformer”, *South Asia*, October, pp. 54–55, available at: www.southasia.com.pk/2020/10/02/ad-savvy-reformer/ (accessed March 20, 2022).

Sheehan Jeanne M. (2019), “Pakistan’s Forgotten Founders: A Case Study Of Sikander Hyat-Khan”, *South Asia Research*, Vol. 39, Issue 1, pp. 95–110. DOI: <https://doi.org/10.1177/0262728018816408>

Zaino Jeanne (2018), “The Five Rivers’ Famous son”, *The Friday Times*, January 5–11, available at: <https://www.thefridaytimes.com/2018/01/05/the-five-rivers-famous-son/> (accessed March 20, 2022).

О. А. Борділовська

Історичний портрет: сер Сікандар Хаят Хан (1892–1942)

(До 130-ї річниці від дня народження)

Стаття присвячена одному з видатних лідерів і державних діячів Британської Індії – серу Сікандару Хаяту Хану (1892–1952), ім'я якого, на жаль, зараз майже забуте. Тим часом в історії Індійського субконтиненту до поділу 1947 року він відігравав надзвичайно велику роль. За іронією долі, він також долучився до створення Пакистану – незалежної держави індійських мусульман, хоча насправді ніколи цього не планував. Основна мета роботи – оцінити його відданість батьківщині та боротьбу за незалежність. С. Х. Хан дістав особливу підтримку від народу Панджабу за величезні зусилля задля забезпечення прогресу провінції, миру та уникнення будь-якого конфесійного протистояння. Також він став одним з авторів Лахорської декларації – програмного документа, затвердженого Всеіндійською мусульманською лігою 23 березня 1940 року з метою створення окремої держави для мусульман Індійського субконтиненту. Донині нерозкритою залишається свого роду конспірологічна історія – чому він змінив позицію і дозволив Мусульманській лізі затвердити план поділу Індії, адже виступав за збереження єдиної федерації. Авторка намагається зрозуміти його мотиви.

Ключові слова: Сікандар Хаят Хан, Панджаб, Лахорська декларація, Всеіндійська мусульманська ліга, Британська Індія, боротьба за незалежність, Пакистан

Стаття надійшла до редакції 25.04.2022